

LEHEN IL-MALTI

JANNAR-MARZU

IT-TMINTAX-IL SENA

Għadd 203-205

L-INGLIZ TA' MALTA

Editorjal tal-Prof. G. AQUILINA, B.A., LL.D., Ph.D. (Lond.)

L-ILSIEN barrani li jntkellem l-aktar hawn Malta hu l-Ingliz, ilsien ta' ġens qalbieni li, bħal dak tar-Rumani ta' żmien l-Imperaturi, xiered ma' l-erbat ir-jeħiñ tad-dinja. Dags kemm infirex, nistgħu ngħidu li wkoll li kieku l-Inghilterra fit-taqlib tal-ġraja mħawda ta' żmenijietna kellha t'tlef għal kolloz il-qawwa tagħha, kienet tibqa' żżomm is-setgħa tal-kelma, jiġifieri ta' l-ilsien Ingliz li issa sar l-ilsien tad-Dominji u ta' l-Amerka li n-nies tagħha huma miġburin m'all-ħafna razex tal-bniedem sew suwed kemm bojod.

Li ahna niċċi hallmu bl-Ingliz, mela, jaqbel ħafna għaliex għar tagħlim l-Ingliz mhux tagħlim fl-fieragħ li tista' tibdlu ma' tagħlim itsien iċhor ta' fejda angas. Imma mbarra milli għall-ħtieġa tiegħi materjali l-Ingliz hu ta' minn jitgħallmu wkoll għall-ġmiel u qawwa tal-letteratura tiegħi kbira li għandha storja m-Il-Isbaħ ta' prożaturi u poeti li tul is-sekli fissru l-qalb u l-mohħi ta' l-Inghilterra. Dan hu l-kobor ta' l-Il-sien Ingliz fil-kummeri ta' bejn il-ġnus u l-letteratura tad-dinja. Meta nsemmu l-kobor u l-ħtieġa ta' l-Ingliz ma rriduc b'daqshekk innaqqsu mill-kobor ta' ilsna oħra meħtieġa bħalma huma l-Franċiż, it-Taljan u l-İspanjol. Irridu nuru biss kemm hu ta' ġid kbir għalina t-tagħlim ta' l-Il-sien Ingliz li, imħabba l-fehmiet ļmägħawġa ta' xi nies qodma, dam ħafna biex daħal sewwa fl-iskejjel ta' Malta. Misserijietna, mogħim-jin wara t-Taljan, ilsien mill-kbar fost oħra kbar, kienu jitmeżmżu u jitgħarru kull meta kienu jaraw l-Il-sien Ingliz jieħi xi ffit tar-ruħ f' Malta.

Qabel ma lsien il-poplu gie f'tiegħu, il-ġlieda ta' l-ilsna kienet bejn l-Ingliz u t-Taljan. Kien hemm żmien meta l-istudju ta' l-Ingliz fl-Università kien isir bil-għażla, jiġifieri l-istudenti kienu jeħdu bħala suġġett jekk iridu. Mhux haġa kbira, mela, li l-ġlieda twiċċa "a" l-ilsna maqtugħha b'wiċċe il-ġid mill-Assemblea Nazzjonali fl-1915, ħalliet warajha tifkiriet koroh, fost dawn it-

tyhajjir u t-tisfil ta' l-Isien Malti bħala Isien barx u t-twarrib tal-kotra li titkellem bih biss.

Méta l-Assemblea Nazzjonali qatgħet li l-ilsna offiċjali tagħ-una kellhom ikunu l-Malti u l-Ingliz, għamlet u seħħet dak li l-ġenerazzjoni ta' qabel qatt ma kellha hila tagħmel; jiġifieri għal-qet il-bieb tat-tahwid u l-ġħawġ billi qatgħet iż-żarda ma' dak l-Isien barrani li għal-hafna snin kien seraq jedd ils'en il-poplu. Mīl-lum 'il quddiem, il-taqbida soċjal; ħadet xejra oħra.

Għall-inqas l-interessi nazzjonali ser ikunu aktar serji, xi haġa aktar sostanzjal; mit-tagħejjir u t-tweġħiġi dwar l-ilsna. Id-deċiżjoni ta' l-Assemblea hija taż-jaġid qarret għawġ li kien ilu jfiekk il-progress tat-tagħlim f'Malta, u taż-jaġid wkoll għawġ din id-deċiżjoni f'ha nfiska hija eżempju tajjeb ta' idijal demokratiku. Qabel, imħabba li fil-Parlament il-magħżulin tal-poplu kien ikoll-lhom jitkellmu bil-Taljan jew bl-Ingliz, ħadd hlief dawk li kienu jaſu b'dawn iż-żewġt ilsna sevwa ma kellhom għalfejn jieħdu sehem fil-ħidma Parlamentari; u jekk kienu jieħdu sehem, min-ghajnejr ma kienu jaſu sevwa bl-Ingliz jew b'it-Taljan, huma kienu joqogħdu jħarsu lejn ruļxin mingħajnejr ma qħandhom ġila jagħmlu l-ingas ġid lil art twelidhom. Tab-ħaqq li l-Malti waħdu ma jaġhtix id-dritt morali li l-bniedem jidhol fl-Parlament, għax id-dritt morali jitwield l-ewwelnett mill-ħila u rieda taż-jaġid li tagħmel ġid lin-nazzjon, imma mbagħad hi haġa sabiha li nies li ma jaſux b'lsna barranin, jew ma jaſuhomx b'żżejjed, jistgħu jit-ħaddtu u jaġħtu l-fekmiet tagħhom fil-Parlament fl-ilsien li kull Malti jitkellem u jifhem. Mhu r-hekk isir barra? Churchill u Attlee mhux bl-Ingliz jitkellmu fil-Parlament? U jewwilla De Gaulle ikellem il-poplu Franciż bil-Taljan jew bl-Ingliz, jew De Gasperi jitħaddet fil-Parlament Taljan bil-Franciż, jew Franco fil-Ġunta bil-Portugiż? Donnu haġa tad-dahk tagħmel mistoqs jiet bħal dawn; imma għalixx ma kinetx iż-żejed tad-dahk tippretendi li l-poplu Malti kelli jitkellem fil-Parlament u l-Kunsilli tiegħi b'il-sien ta' poplu ieħor bilfors?

Il-lum qiegħdin naraw li, għalkemm l-Ingliz u l-Malti huma t-tnejn ilsna uffiċjali tal-Parlament, il-Malti qed iżiħaddem wiśq iż-żejed mill-Ingliz. Dan qed isir mhux qħarxi għażiex hu aktar naturali li Maltin ikellmu lil xulxin bil-Malti. Għallinqas meta wieħed jitkellem bil-Malti, ukoll jekk il-ġhażla tal-kliem mhix dejjem mill-aħjar bħall-ġhażlu ta' kliem Ingliz f'xi taħħda ta' Churchill.

chill, dejjem imma tkun bil-Malti, waqt li ħafna mill-kitba u taħ-dit bl-Ingliz li qed isir Malta ma hu Ingliz xejn; jew hu Ingliz biss għax il-kliem issibu fid-dizzjunarju Ingliz u mhux f'dizzjunarji oħra.

Imma lsien mhux ġabrab ta' kliem biss. Hu l-ġabra ta' ħafna htegiet. Ghall-ilsien miktub dawn huma: (a) l-għaqda tal-kliem fuq ir-regoli tal-morfologija u tas-sintassi, (b) l-użu idjamatiku tal-kliem u tal-frażiżiet, u (c) stil skond ix-xejra tal-moħħi Ingliz. Ghall-ilsien mitħaddet, imbarra l-ewwel u t-tieni ġtieja ta' l-ilsien miktub, irid ikollna pronunzja tajba li toħroġ (1) mit-tu'ssin tajjeb ta' kull hoss fih innifsu, fl-ġħaqda ta' kelma ma' kelma u frażi ma' fraži u mbagħad (2) intonazzjoni korretta jew-aħjar intonazzjoni Ingliza.

Infissru fil-gosor x'irridu ngħidu b'dan. Meta tikteb b'ħiġien barrani mhuxx bizzżejjed li l-kliem ikun meħud mid-dizzjunarju Ingliz. Dal-kliem irid ikun użat fis-sens tajjeb tiegħu u kit titlob l-idjoma u mingħajr żabalji tal-morfologija u tas-sintassi.

F'Malta tista' tagħmel l-isbaħ antologija ta' Ingliz bi żabalji ħoxni tal-morfologija jew sintassi, xi drabi f'rivist serji; imma Ingliz xejn anqas mill-agħar hu Ingliz tajjeb skond il-grammatika imma hażin skond l-idjoma. Bi stiż nifħmu kif tfisser ruħek. Jekk l-ħiġien Ingliz biex tfisser ħaġa fha nfisha mhix sabiha jidawwar l-espressjoni bier itaffiha jew ibenġilha, ma tkun qed tikteb bl-Ingliz bħall-Inglizi jekk inti, għalkenim l-idjoma tajba u l-grammatika wkoll, tfisser ruħek kif kont tfisser ruħek bil-Malti. Studju komparativ ta' l-istil Parlamentari Malti u Ingliz għandu juru bizzżejjed dak li rrid ingħid. Mela b'lex titkellem bl-Ingliz sejwa trid titħallek miegħku l-mod ta' l-espressjoni Ingliza, inkella x'hix titkellem tagħti l-impressjoni ta' barrani li qed jilbes libset haddiċċor biex jimpressjona imma ma jafr jil-bišha. Daqqa Maltija fuq kliem Ingliz, għalhekk, tistona fil-wid-na Ingliza li, la darba l-ħiġien Ingliz hu tagħha, hi l-aqwa mħallef biex tiġġidika jekk l-Ingliz li jitkellmu l-kolonjalji kur tajjeb jew le.

Darba wieħed Ingliz għoli gerger miegħi l' l-Maltin x'hix jit-kellmu juru ruħhom neqsin minn dik ix-xeħta diplomatika u pulita li wieħed jistenna. Jiena ridt l-infeħmu li għalkemm hu, bħala Ingliz, kien iħoss li l-Maltin huma żorrri fi kliemhom, il-ħtija kienet li huma kienu jaħsbu bil-Malti u jitkellmu bl-Ingliz, u l-mod

ta' l-espressjon; tagħhom, bħall-intonazzjoni, kien għalhekk ta' żewġ kurrenti lingwistici.

Jista' wieħed ikun jingala' fil-kitba ta' l-Ingliz għar ġhaq-qad il-kwalitajiet li semmejnejn; imma mbagħad ma jingħalax fl-Ingliz mitkellem għarx ma jgħaqqa qad il-kwalitajiet meħtieġa fl-ilsien mitħaddet. Ngħidu ahna, jista' ma jkollux pronunzja tajba jew inkella għandu pronunzja ftit jew wi sqor korretta tal-ħsejjes fihom infušhom bħalma huma th, l, r. eċċ., imma mbagħad l-aċċent u l-intonazzjoni huma tħzien. Mill-intonazzjoni nikx fu n-nazzjonaliità tagħna. Jekk min jitkellem hu Taljan jew Malti jew Frantċiż u ma għandux intonazzjoni Ingliz tajba, inti tkun tista' tgħid x'nazzjon hu minn kif jintona l-Ingliz li, għalkemm ikun grammatikalment tajeb, xorta waħda jikxex nisel min qed jitkellmu. Għaliex mill-intonazzjoni tista' tgħid in-nazzjon ta' min jitkellem l-ħsieen barrani? Għar għalkem l-Ingliz bħala Ingliz jista' jkun tajeb daqskemm kieku kelli jiktbu Ingliz, l-istess Ingliz kif inhu mitkellem hu mibni fuq intonazzjoni barnija—Maltja. Taljana skond x'ikun minn jitkellem. L-intonazzjoni nazzjonali tkun is-saff ta' taħbi li fuqha jinbena r-ritmu żabaljat.

Għax l-intonazzjoni jiet ivarjaw minn īlsien għal-ieħor, tista' tgħid li kull īlsien għandu l-intonazzjoni tiegħi. Għalhekk jiġi li Ġappuniż li tgħallem tajeb l-ħsieen miktub imma ma tħarregx sewwa fl-intonazzjoni Ingliza jiddekk l-Ingliz b'intonazzjoni Ġappuniż. L-istess nistgħu ngħidu għall-Malti li tgħallem sewwa l-Ingliz miktub imma mbagħad ma tħarregħx tajeb fl-intonazzjoni Ingliza. Dan jitkellem Ingliz b'intonazzjoni Maltija, li l-ef-fett tagħha ħafna drabi jnaqqas m's-serjetà ta' dak li jingħad. Aħna hawn Malta, billi qħar Maltin malajr naqbdu s-sens u d-daqqa ta' l-Ingliz fuq intonazzjoni tagħna, ma nbatux biex niftieħmu bejnietna; imma Ingliz ibati sa ma jidra jifhem īlsienu f'ħalq barrani; għar widnejha ma jaqbux l-intonazzjoni Maltija qabel jidraha sewwa.

Qed niftakar f'esperjenza tiegħi. Ma kienx ili li ġejt lura mill-Universitāt ta' Londra, fejn fost suġġetti oħra għamilt kors xjentifiku ta' fonetka u intonazzjoni. Kif kont wieqaf Triq Irjali, laqtuni żewġ Indjani jidħaddtu bejniethom — kienu Indjani ta' Malta. Waqqufta widnejha għax xi kl'em li qalu deherli li kont nafu. Imma domt ma qbadt bierx kienu jidħaddtu. Meta widnejha draw leħen l-Indjani ittendejt li kienu qiegħdin jidħaddtu bil-Malti imma b'intonazzjoni Indjana! Hafna Maltin bejn wieħed u

ieħor meta jitkellmu l-Ingliz jaqblu lill-Inglizi l-istess impresjoni li għamlu lili dawk iż-żewġ Indjani!

Ngħiduha bejnietna. Dawk il-Maltin li jitkellmu bl-Ingliz mal-Maltin jew jitkellmu bħalma jitkellmu l-Inglizi inkella jaqblilhom jingdew bl-ilsien tagħhom. Jiena ma narax għaliex Maltin ma' Maltin ma qħandnix nithaddtu bil-Malti. Hafna fdal tal-jasar qed jistnejha, fdal ta' dak il-jasar li daħħlu magħhom il-barranin f'Malta. Issa baqa' l-inferiority complex fl-ilsien li għadha ġejja miż-żmien meta l-poplu ż-żgħir, u l-ilsien li jitkellem, kienu magħdudin it-tnejn barxi: u mħabba f'hekk biex wieħed jidher fit-t "pulit" jew "gholi" ma kienx jistkellem kif jitkellem "il-baxx", jiġi ferri l-koltra tal-haddiem.

Ta' min iheggieg lil dawk il-qalbiena, li jixtiequ jifdu l- "baxx" mill-jasar ekonomiku, li jifdu wkoll lil dawk kollha li għadhom illsiera ta' l-inferiority complex, marda tar-ruħ li għandha l-egħruq tagħha fil-moħħ imħawwad tal-bniedem li jħossu żgħir quddiem nies aqwa jew akbar minnu.

Jekk hawn wieħed li jħobb l-Ingliz u, hażin jew tajjeb, ilu jikibu s-snini, huwa jien. Mela mhux īsieb ta' sentimentalizmu Malti qed iġaqbalni nikteb dan, imma x-xewqa li nara l-moħħ Malti jiċċara iż-żejed, ineħhi l-ghanqbut tal-fehmiet imġħawġa u jibda jirrispetta lili nnifsu, biex ingħid kelma ta' żmen ġietna, "b'risspett totali". Poplu li jemmen fil-innifsu jikkref moħbija ġo fu setgħat kbar ghall-ġid u fejda nazzjonali li qatt ma kien joħolom bihom; waqt li poplu li għad ma fedier ruħu minn dawn ir-rkolijiet li għandhom egħruqhom fir-ruħ tiegħi mħawda jibqa' lura bħal tifel mistħi E: wiċċeu jiħmar u jibda jtemtem meta jkellmu xi ħadd akbar minnu.

Poplu progressiv ma għandux jibqa' marid bil-marda tat-tfal grixtin. Rispett totali għal kull ma hu Malti—rispett totali li ma għandux iħassar minn quddiem għajnejna l-merti kbar ta' popli akbar. Imma bejnietna, ta' Maltin li aħna, nagħmlu sewwa nitħaddtu b'ħġien art twelidna. mhux biss biex ma nwaqqgħux l-intonazzjoni Ingliza għaċ-ċajt, imma wkoll għal ġieħna—għal dak li l-Franciżi ġisejhu "amour propre".